

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عنوان و نام پدیدآور :	جعفری، رضا، ۱۳۴۹- تفسیر موضوعی نهج البلاغه : درسنامه و ویژه دانشگاه‌های افسری نیروهای مسلح / رضا جعفری.
مشخصات نشر :	قم: دفتر نشر معارف نمایندگی نهاد مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، ۱۴۰۴.
مشخصات ظاهری :	۲۴۰ ص:؛ ۱۴/۵×۲۷/۵ س.م.
شابک :	۹۷۸-۶۰۰-۴۴۱-۷۸۰-۸
موضوع :	علی بن ابی طالب (علیه السلام)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت -- ۴۰ ق. نهج البلاغه -- نقد و تفسیری Ali ibn Abi-talib, Imam I. Nahjol - Balaghah -- Criticism and interpretation
موضوع :	تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴*
شناسه افزوده :	دانشگاه معارف اسلامی
شناسه افزوده :	نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها. دفتر نشر معارف
رده بندی کنگره :	BP ۳۸/۰۲
رده بندی دیویی :	۲۹۷/۹۵۱۵
شماره کتابشناسی ملی :	۱۰۱۹۶۵۷۲

تفسیر موضوعی نهج البلاغه

درس‌نامه ویژه دانشگاه‌های افسری نیروهای مسلح

رضا جعفری

عضو هیئت علمی دانشگاه افسری امام علی (ع)

نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها
معاونت آموزشی و مساندان معارف

شماره: ۴۰۴/۱/۲۹۰۶

تاریخ: ۱۴۰۴/۰۳/۳۱

شناسه درسنامه

(تأییدیه متن درسی معارف اسلامی)

در راستای بهبود محتوا و سامان بخشی به دروس معارف اسلامی دانشگاه‌ها، بدینوسیله «شناسه درسنامه» کتاب «تفسیر موضوعی نهج البلاغه» برای تدریس در مقطع کارشناسی صادر می‌شود.

کد شناسه: ۱۴۱

نام کتاب: تفسیر موضوعی نهج البلاغه		
مؤلف: رضا جعفری		
دانشگاه‌های قابل تدریس:	گرایش:	تعداد واحد:
دانشگاه‌های افسری نیروهای مسلح	آشنایی با منابع اسلامی	۲ واحد

از خداوند منان برای نویسنده و خوانندگان محترم، توفیق روزافزون خواستاریم.

مدیریت امور دروس معارف اسلامی

تفسیر موضوعی نهج البلاغه

درس‌نامه ویژه دانشگاه‌های افسری نیروهای مسلح

•• نویسنده ••

•• دکتر رضا جعفری (عضو هیئت علمی دانشگاه افسری امام علی علیه السلام) ••

•• صفحه‌آرا: حسین قاسمیان •• طراح جلد: مسعود صفارنژاد •• ناشر: دفتر نشر معارف ••

•• شابک: ۸-۷۸۰-۴۴۱-۶۰۰-۹۷۸ •• تیراژ: اول/ ۵۰۰ جلد ••

•• نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها دفتر نشر معارف ••

تلفکس: ۰۲۵-۳۷۷۴۰۰۰۴

•• دانشگاه معارف اسلامی ••

فهرست

۱۱	سخن آغازین
۱۳	پیش‌گفتار
۱۷	مقدمه
۱۸	رویکرد کلی
۱۹	شیوه نگارش
۱۹	امام علی علیه السلام و نهج البلاغه در یک نگاه
۲۲	ساختار درس نامه

فصل اول	❁
۲۳	انسان از منظر نهج البلاغه
۲۵	مقدمه
۲۵	ابعاد وجودی انسان در نهج البلاغه
۲۶	۱. انسان، مخلوق برتر خداوند در زمین
۲۹	۲. دارای ادراک و بصیرت
۳۵	۳. گرایش‌های متعالی
۴۲	۴. برخوردار از هدایت تشریعی
۴۸	۵. تعالی معنوی
۵۳	۶. شرافت نوعی
۶۲	طرح یک شبهه و پاسخ آن
۶۶	خلاصه فصل

❁	فصل دوم
❁	۶۹ اصول اعتقادی و معنوی فرماندهی و مدیریت نظام اسلام
۷۱	مقدمه
۷۱	۱. فرماندهی نظامی
۷۲	۲. نیروی نظامی
۷۳	۳. معنویت
۷۴	ایمان به خدا، به عنوان محور تمام امور عالم
۷۴	۱. اعتقاد به اداره عالم تحت قدرت و تدبیر الهی
۷۵	۲. عبادت و اطاعت خداوند در آشکار و نهان
۷۶	۳. اعتقاد به مالکیت و تدبیر خداوند
۷۷	۴. اصلاح امور را منحصرأ به مشیت خدای متعال دیدن
۷۸	۵. بازگشت به خدا را وسیله دفع گرفتاری و اصلاح امور دانستن
۷۹	۶. تنزیه خداوند از ستم و انتساب بلاها به گناهان انسان
۷۹	۷. اعتقاد به تنها پناهگاه و گره گشا بودن خداوند
۸۰	۸. اعتماد به خدا بیشتر از اعتماد به خود
۸۱	ایمان به رستاخیز
۸۲	۱. استفاده از دنیا برای آبادانی آخرت
۸۳	۲. باور به گذرا بودن دنیا و مانایی آخرت
۸۴	۳. بیم دادن از هولناکی قیامت
۸۵	۴. نکوهش رضایت به دنیا به جای آخرت
۸۶	۵. به یاد مرگ بودن، به عنوان مانعی برای سرگرم شدن به دنیا
۸۷	۶. توصیه به مراقبت از اعمال، از ترس بازخواست خدا
۸۸	۷. اصلاح امور دنیا برای ساختن آخرت
۸۹	۸. باور به رویایی با آخرت و محبوب داشتن یاد مرگ
۹۱	۹. باور به معاد، مانع از دست اندازی به بیت المال
۹۱	۱۰. آخرت گرایی در دنیا، عاملی برای کسب دنیا و آخرت
۹۲	۱۱. توصیه به آمادگی برای مرگ و تأکید بر گریزناپذیری آن
۹۳	۱۲. باور به دیدار خدای متعال در قیامت
۹۴	ایمان به ولایت خدا و اولیای الهی
۹۵	۱. ایمان به خدا و رسول
۹۶	۲. ایمان به ولایت به حق اهل بیت
۹۷	۳. ایمان به مهدویت و ولایتمداری

۹۹	۴. تأسی به ولی خدا و الگوگرفتن از او
۱۰۰	۵. استحکام در مسیر ولایت الهی
۱۰۱	۶. از جان گذشتن برای حفاظت از اولیای الهی
۱۰۲	۷. منطبق کردن دستورهای نظامی بر میزان حق
۱۰۳	۸. رضایت به قضای الهی برای حفظ جامعه دینی
۱۰۴	۹. خیرخواهی برای خدا و پیامبر و امام، معیارگزینش فرماندهان
۱۰۵	ایمان به آثار و ضعی اعمال
۱۰۶	۱. ایمان به خدا، گشاینده باب شناخت حقایق
۱۰۷	۲. نگاه شهودی به قیامت در گرو ایمان خالصانه
۱۰۸	۳. آتش جهنم، تجسم بیدادگری مسئولان ستمگر
۱۰۸	ایمان به امدادهای الهی
۱۰۹	۱. بودن انسان در محضر خدا
۱۱۰	۲. صبر، موجب امداد الهی
۱۱۱	۳. فرار نکردن از میدان جهاد
۱۱۲	۴. دانستن پیروزی از جانب خدا
۱۱۵	خلاصه فصل

❁	فصل سوم
۱۱۹	اصول دفاع و امنیتی حاکم بر دکترین نظامی اسلام
۱۲۱	مقدمه
۱۲۱	اصول دفاعی
۱۲۲	۱. دفاع از وطن و ملت
۱۲۳	۲. دفاع از دین و مذهب
۱۲۵	۳. دفاع از حق
۱۲۶	۴. دفاع از عدالت
۱۲۸	۵. دفاع در برابر متجاوز یا ضرورت مقابله به مثل با دشمن
۱۳۰	۶. دفاع از مظلومان جهان
۱۳۳	۷. دفاع از منطقه مأموریت
۱۳۴	۸. دفاع از تمامیت ارضی کشور
۱۳۵	۹. دفاع از ارزش‌های الهی و انسانی
۱۳۵	اصول امنیتی
۱۳۶	۱. اصل صلح جویی هوشمندانه

۱۳۷	۲. اصل غافلگیر نشدن توسط دشمن
۱۳۸	۳. اصل ضد جاسوسی (گماردن عناصر اطلاعاتی پنهان در میان افراد خودی)
۱۳۹	۴. اصل جلوگیری از خرابکاری دشمن و حفاظت از منابع حیاتی کشور
۱۳۹	۵. اصل داشتن طرح‌های متناسب ضد خرابکاری
۱۴۰	۶. اصل سست نشدن در برابر دشمن
۱۴۱	۷. اصل ارتباط نداشتن با دشمن
۱۴۲	۸. اصل حفظ اسرار و اطلاعات نظامی
۱۴۳	۹. اصل بی‌اعتمادی به دشمن و وعده‌های او
۱۴۳	۱۰. اصل نپذیرفتن هدیه (رشوه) از دشمن یا افراد مشکوک
۱۴۴	۱۱. اصل برجای نگذاشتن اثری از خود در مسیر دشمن
۱۴۴	۱۲. اصل آگاهی بخشی دائمی نسبت به جو، زمین و دشمن
۱۴۵	۱۳. اصل خود حفاظتی نسبت به فریب و خدعه‌های دشمن
۱۴۶	۱۴. اصل اعتماد به توان‌مندی خدادادی خود در برابر دشمن (اعتماد به نفس)
۱۴۷	۱۵. اصل سکوت و پرهیز از پرگویی و پرکننده‌گویی
۱۴۸	۱۶. رسیدگی به معیشت زیردستان و آگاهی از احوال شخصی آنان
۱۵۰	۱۷. اصل رعایت حریم انسان، حتی در لباس دشمن و مخالف
۱۵۲	۱۸. اصل ایجاد رضایت دریگان با استفاده از امکانات سازمانی
۱۵۴	عملیات روانی در سازمان‌های نظامی و انتظامی
۱۵۴	۱. مبانی یا اصول عملیات روانی
۱۵۶	۲. تاریخچه و تعریف عملیات روانی
۱۵۷	۳. برخی فنون و روش‌های اجرایی عملیات روانی در نهج البلاغه
۱۶۶	خلاصه فصل

❁	فصل چهارم
۱۶۹	صفات اخلاقی فرماندهان و مدیران نظامی
۱۷۱	مقدمه
۱۷۱	مروری بر مفهوم‌شناسی اخلاق
۱۷۲	مهم‌ترین مکاتب اخلاقی
۱۷۲	۱. قراردادگرایی
۱۷۳	۲. لذت‌گرایی
۱۷۳	۳. قدرت‌گرایی
۱۷۴	۴. غایت‌گرایی

۱۷۴	۵. فضیلت‌گرایی
۱۷۵	صفات اخلاقی مدیران و فرماندهان نظامی
۱۷۵	۱. فضایل اخلاقی درونی یا هدایت‌گر در فرماندهی و مدیریت اسلامی
۱۷۹	۲. فضایل اخلاقی بیرونی یا عمل‌گر در فرماندهی و مدیریت اسلامی
۱۹۰	۳. صفات مجاهدانه در فرماندهی نظامی
۱۹۴	خلاصه فصل

❁	فصل پنجم
۱۹۷	مؤلفه‌های رفتاری مدیران و فرماندهان نظامی
۱۹۹	مقدمه
۱۹۹	مؤلفه‌های عمومی رفتاری فرماندهان و مدیران نظامی
۲۰۰	۱. کف نفس
۲۰۱	۲. خلاقیت
۲۰۲	۳. خیرخواهی
۲۰۳	۴. اقتدار
۲۰۴	۵. انتقادپذیری و دوری از تکبر
۲۰۴	۶. انضباط محوری
۲۰۶	مؤلفه‌های رفتاری مدیران و فرماندهان نظامی با فرودستان
۲۰۷	۱. مدارا
۲۰۷	۲. شایسته‌سالاری
۲۰۹	۳. مشورت
۲۱۰	۴. رعایت عدالت
۲۱۴	۵. دوری از احتجاب
۲۱۶	۶. ایجاد فراوانی و تأمین نیازهای مادی و معنوی
۲۱۸	مؤلفه‌های رفتاری مدیران و فرماندهان نظامی و انتظامی با فرادستان
۲۱۸	۱. وفاداری
۲۲۰	۲. فرمان‌پذیری
۲۲۲	۳. ارائه اطلاعات به موقع
۲۲۳	۴. راستگویی
۲۲۴	۵. بردباری
۲۲۶	۶. عدالت‌ورزی
۲۲۸	مؤلفه‌های رفتاری مدیران و فرماندهان نظامی با دشمنان

۱. صلح طلبی با دشمن	۲۲۸
۲. آغاز نکردن جنگ	۲۲۹
۳. نکشتن مجروحان، فراریان و افراد بی دفاع	۲۳۰
۴. آزار نرساندن به زنان و کودکان	۲۳۱
۵. وفای به عهد با دشمن	۲۳۳
خلاصه فصل	۲۳۴
منابع و مآخذ	۲۳۷

سخن آغازین

نهج البلاغه، فرهنگ معارف والا و تمدن ساز اسلام ناب و دریای بیکران معارف الهی است که بیشتر آن در دوره حکومت کوتاه امیرمؤمنان علی علیه السلام بر زبان و قلم آن حضرت جاری گردید. این کتاب را می توان عصاره عملی علوی و آیین تمام نمای سیره عملی و گفتاری مولای متقیان نامید که هر یک از اعمال آن بزرگوار در کلمات نورانی اش متبلور شده است.

نهج البلاغه گواهی می دهد که امام علی علیه السلام در هر میدانی که گام می نهاد، چنان حق سخن را ادا می کرد که گویی تنها در همان زمینه، ورزیدگی و تخصص دارد. این کتاب، هم کتاب اخلاق و تهذیب نفس است، هم راهنمای حیات و هم نسخه شفا بخش دردهای فردی و اجتماعی بشر که چگونه بودن و چگونه زیستن را به انسان می آموزد.

نهج البلاغه مجموعه ای است از خطبه ها، نامه ها و کلمات حکمت آمیز که به همت ادیب و عالم سخن شناس قرن چهارم هجری، شریف رضی، گردآوری و تدوین شده و نام «نهج البلاغه» به معنای «راه و روش رسا سخن گفتن» بر آن نهاده شده است. بخش قابل توجهی از این سخنان، در میادین نبرد و فضای نظامی صادر شده است. امامی که خود، قهرمان میدان های کارزار بود، به نیکوترین وجه، حق مطلب را در امور نظامی ادا کرده و دقیق ترین نکات و ژرف ترین معارف را در این زمینه بیان فرموده است.

کتاب حاضر با هدف تدوین متن درس «تفسیر موضوعی نهج البلاغه» برای

دانشگاه‌های افسری نیروهای مسلح، به قلم دکتر رضا جعفری، عضو هیئت علمی گروه معارف اسلامی دانشگاه افسری امام علی علیه السلام، در پنج فصل به شرح زیر نگارش یافته است:

- ❖ فصل نخست به انسان‌شناسی از منظر نهج البلاغه اختصاص دارد؛
- ❖ فصل دوم مبانی و اصول اعتقادی و معنوی مدیریت و فرماندهی نظامی را از منظر نهج البلاغه واکاویده است؛
- ❖ فصل سوم اصول دفاعی و امنیتی حاکم بر دکتربین نظامی اسلام را بر پایه فرمایش‌های امیرمؤمنان علیه السلام ترسیم کرده است؛
- ❖ فصل چهارم صفات اخلاقی فرماندهان و مدیران نظامی را بر اساس سخنان و نوشتارهای حضرت بیان کرده است؛
- ❖ فصل پنجم مؤلفه‌های رفتاری فرماندهان در نظام اسلامی را بر پایه نهج البلاغه ارائه کرده است.

معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی ضمن تشکر از نویسنده ارجمند جناب آقای دکتر رضا جعفری، داوران محترم حجج اسلام: دکتر عزت الله صالحی؛ عضو هیئت علمی گروه معارف اسلامی دانشگاه علوم پزشکی ارتش ج.ا.ا.، دکتر عبدالمجید بحرینی؛ عضو هیئت علمی گروه معارف اسلامی دانشگاه افسری امام حسین علیه السلام و جناب آقای دکتر حیدر سهرابی؛ عضو هیئت علمی دانشگاه علوم انتظامی امین، همکاران گرامی در گروه پژوهشی معارف قرآن و حدیث و مدیریت امور پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی، معاونت آموزشی نهاد و دفتر نشر معارف، از استادان و دانشجویان ارجمند تقاضا می‌کند نکات اصلاحی خود را درباره این اثر به این معاونت ارسال نمایند تا در چاپ‌های بعدی شاهد ارتقاء بیشتر این اثر باشیم.

دانشگاه معارف اسلامی
معاونت پژوهشی

پیش‌گفتار

این پژوهش درس‌نامه‌ای تخصصی است که با هدف گردآوری و تحلیل مجموعه‌ای از آموزه‌های اعتقادی، اخلاقی، نظامی و دفاعی امام علی علیه السلام در نهج‌البلاغه، برای تدریس در دانشگاه‌های افسری نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران و ویژه دانشجویان افسری این دانشگاه‌ها در مقطع کارشناسی نوشته شده است. در مقدمه، نهج‌البلاغه میراثی غنی و ارزشمند در منابع اسلامی معرفی شده که سرشار از معارف متنوع اعتقادی، اخلاقی، نظامی، تاریخی، فلسفی، عرفانی، کلامی و ... است. از این طریق، خواننده به ارزش و اهمیت آموخته‌های خود از این اثر، بیش از پیش آگاه می‌شود.

این کتاب پنج فصل دارد و در این پنج فصل، به دنبال شرح آموزه‌های نهج‌البلاغه در انسان‌شناسی، اعتقاد، اخلاق و امور نظامی است تا افسران مکتبی نیروهای مسلح کشور را نسبت به معارف علوی آگاه‌تر کند و تعالیم نهج‌البلاغه در روح و نهاد آنان نهادینه شود و به این ترتیب، دانشجویان دانشگاه‌های افسری با کسب آگاهی لازم در این زمینه‌ها، در اندیشه و رفتار، به این آموزه‌های متعالی ملتزم می‌شوند و آمادگی لازم را برای ایفای نقش در بدنه نیروهای مسلح پیدا می‌کنند؛ زیرا اگر آموزش سیره علوی به‌درستی به دانشجویان منتقل شود و در وجودشان نهادینه گردد، هریک از آنان مالک اشتیری در زمان خود و الگویی راستین از افسران مکتب امیرالمؤمنین علیه السلام برای نیروهای تحت امرشان خواهند بود و به این طریق،

آموزه‌های گهربار و درخشان امام علی (علیه السلام) در میان دیگر کارکنان نیروهای مسلح کشور منتشر می‌شود؛ زیرا تجربه نشان داده است که کارکنان هر مجموعه نظامی، به طور ناخودآگاه، از رفتار و گفتار فرماندهان مستقیم خود الگو می‌گیرند.

بنابراین به اختصار می‌توان این درس‌نامه را تلاشی در جهت تحریر عصاره‌ای از معارف اعتقادی، اخلاقی، نظامی و دفاعی نهج البلاغه دانست که به دانشجویان گرامی دانشگاه‌های افسری نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران تقدیم می‌شود. این درس‌نامه به شکل تفسیر موضوعی ارائه شده است و آموزه‌های مورد نیاز یک افسر علوی و شایسته خدمت در نظام مقدس جمهوری اسلامی را دربر دارد.

شایسته است این گفتار با سپاس و ستایش ساحت مقدس ربوبی ختم شود که در میان خیل جنود نورانی و سرشار از خلوص و معنویت عرصه جهاد فرهنگی و اعتقادی کشور، تقدیر بر آن نهاد که رسالت نگارش این درس‌نامه بر عهده این بنده کمترین گذاشته شود تا با این گام کوچک، از نسیم خدمت به معارف اسلام و اهل بیت بهره‌مند گردد. همچنین سزاوار است همین‌جا از همه کسانی که اهلیت بسیار بیشتری از بنده برای این رسالت عظیم داشته‌اند طلب عفو کنم و از آنان تقاضا نمایم این جانب را، با تمام کاستی‌ها، مشمول دعای خیر خود قرار دهند تا اخلاص جایگزین ناخالصی‌های ظاهر و باطنم شود.

مراتب تقدیر و سپاس خود را به محضر استاد بزرگوار و فرهیخته‌ام، نویسنده شهیر و شاگرد بنام و شایسته مکتب امیرالمؤمنین (علیه السلام) و نهج البلاغه، جناب آقای دکتر مصطفی دلشاد تهرانی، تقدیم می‌دارم که حدود سه دهه توفیق شاگردی در محضر پربار ایشان را داشته‌ام و هرچه از نهج البلاغه آموخته‌ام مدیون زحمات و آموزه‌های نورانی این بزرگ‌مرد نیک‌نام و دانشمند بی‌بدیل است.

از نهاد محترم نمایندگی ولی فقیه در دانشگاه‌ها و اعضای فرهیخته کمیسیون تخصصی متن و محتوای شورای معارف اسلامی آن نهاد نیز سپاسگزارم که با تصویب درس‌نامه حاضر، این رسالت را بر دوش بنده نهادند. نیز از ریاست محترم دانشگاه معارف اسلامی و معاونت محترم پژوهشی این دانشگاه، دانشمند گرامی،

جناب آقای دکتر پناهی‌آزاد و همچنین از ریاست محترم گروه قرآن و حدیث این دانشگاه، دوست و برادر ارجمندم، جناب آقای دکتر علیرضا کمالی، که خود از نویسندگان خوش‌نام و چیره‌دست در معارف نورانی قرآن و حدیث است، کمال سپاس و تشکر دارم که در تصویب این درس‌نامه، متحمل زحمات بسیاری شدند و با تشکیل جلسات متعددی در قم و تهران، این رسالت را به سرانجام مقصود رساندند. همکاری فرماندهان محترم دانشگاه افسری امام علی (علیه السلام)، دانشگاه افسری امام حسین (علیه السلام)، دانشگاه علوم انتظامی امین و دانشگاه علوم پزشکی ارتش جمهوری اسلامی ایران را ارج می‌نهم که با اعزام نماینده در جلسه هم‌اندیشی، در بررسی محتوای این درس‌نامه مساعدت کردند. در همین راستا، از نمایندگان فرهیخته دانشگاه‌های یادشده نیز، که با بذل آرای ارزشمند، عالمانه و مشفقانه خود، بنده را یاری نمودند، خاضعانه تشکر می‌کنم.

امید که این بضاعت اندک مورد رضایت حضرت باری تعالی و مقبول دانشجویان محترم دانشگاه‌های افسری نیروهای مسلح کشور عزیزمان واقع گردد و برای ایشان مفید باشد.

رضا جعفری